DOI:10.26104/NNTIK.2023.88.69.030

Воробьев А.Е., Нарматов Х.Б., Воробьев К.А.

САНАРИПТИК АДИЛЕТТҮҮЛҮК: БҮГҮН ЖАНА ЭРТЕҢ

Воробьев А.Е., Нарматов Х.Б., Воробьев К.А.

ЦИФРОВОЕ ПРАВОСУДИЕ: СЕГОДНЯ И ЗАВТРА

A. Vorobyov, Kh. Narmatov, K. Vorobyov

DIGITAL JUSTICE: TODAY AND TOMORROW

УДК: 347

Дүйнөнүн ар кайсы өлкөлөрүндөгү (Сингапур, Канада, Австрия, Россия, Казакстан, Өзбекстан) санариптик сот адилеттигинин заманбап негиздерин жана анын келечектеги мүмкүн болгон өнүгүүсүн көрсөтөт. Концептуалдык аппарат жана аныктамалар берилип, бул кубулуштун маңызы ачылат. Заманбап кемелерди санариптештирүү үчүн көмөкчү жана негизги технологиялар баяндалган. Авторлор тарабынан сот адилеттигин ишке ашырууда детерминисттик идеяларга кайтпоо үчүн санариптик технологияларды киргизүүдө сот өндүрүшүнүн цивилизациялык баалуулуктарын сактоо зарылдыгын белгилешет. Изилдөөнүн теориялык негизи соттук иш-аракеттерде маалыматтык технологияларды киргизүү маселелерине арналган. Изилдөөнүн методологиялык негизи системалык мамиле, бул маанилүү укуктук жана уюштуруу факторлору менен болгон мамилесинде алыскы адилеттүүлүктүн мүмкүнчүлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк берген. Изилдөөдө логикалык жалпылоо, анализ жана синтез ыкмалары, системалык ыкма жана салыштырмалуу юриспруденция ыкмасы колдонулат. Макалада соттордун сот адилеттигин жүргүзүүдө алыскы технологияларды кеңири колдонуу боюнча иш-аракеттеринин системалык анализинин жыйынтыктары баяндалат.

Негизги сөздөр: *сот, электрондук жана санариптик технологиялар, жасалма интеллект, чоң маалыматтар, анализ, колдонуу.*

Представлены современные основы цифрового правосудия в разных странах мира (Сингапур, Канада, Австрия, Россия, Казахстан, Узбекистан) и возможное его будущее развитие. Дан понятийный аппарат и определения, а также раскрыта сущность этого явления. Описаны вспомогательные и базовые технологии цифровизации современных судов. Авторами работы отмечается необходимость при внедрении цифровых технологий сохранения цивилизационных ценностей судопроизводства, чтобы не возвратиться к детерминистским идеям при отправлении правосудия. Теоретической основой исследования послужили научные работы, посвященные проблемам внедрения информационных технологий в судебную деятельность. Методологической основой исследования стал системный подход, позволивший учесть возможности дистанционного правосудия в его взаимосвязи с важными правовыми и организационными факторами. В исследовании используются методы логического обобщения, анализа и синтеза, системный подход и метод сравнительного правоведения. В статье кратко представлены результаты системного анализа действий, осуществляемых судами по широкому использованию дистанционных технологий при отправлении правосудия.

Ключевые слова: *суд, электронные и цифровые технологии, искусственный интеллект, большие данные, анализ, применение.*

Shows the modern foundations of digital justice and its possible future development in various countries of the world (Singapore, Canada, Austria, Russia, Kazakhstan, Uzbekistan). The conceptual apparatus and definitions are given, and the essence of this phenomenon is revealed. The auxiliary and core technologies of the digitization of modern ships are described. The authors point out the need to preserve the civilized values of the judicial process when introducing digital technologies, so as not to return to deterministic ideas in the administration of justice. The theoretical basis of the research was the scientific work devoted to the problems of the introduction of information technologies in the court activities. The methodological basis of the study was a systemic approach, which made it possible to take into account the possibilities of remote justice in its relationship with important legal and organizational factors. The study uses methods of logical generalization, analysis and synthesis, a systemic approach and a method of comparative jurisprudence. The article briefly presents the results of a system analysis of the actions carried out by courts on the widespread use of remote technologies in the administration of justice.

Key words: *court, electronic and digital technologies, artificial intelligence, big data, analysis, application.*

Жасалган кылмыштар үчүн оптималдуу жазаны аныктоо маселеси Байыркы Греция менен Байыркы Римдин доорунда эле болгон [1]. Ал эми бүгүнкү күнгө чейин өзүнүн жогорку актуалдуулугун жогото элек. Ошентип, атап айтканда, дүйнөлүк масштабда улуттук заманбап сот адилеттиги системалары жетилгендиктин такыр башка деңгээлинде турат. Натыйжада, Дүйнөлүк Адилет Долбооруна ылайык, учурда дээрлик 250 миллион адам өтө укуктук адилетсиздиктин шарттарында жашап, адамдын дээрлик бардык негизги укуктарынан толук ажыратылган. Дүйнөдөгү дагы 1,5 миллиард адам күнүмдүк укуктук көйгөйлөрү үчүн укуктук адилеттүүлүккө ээ боло албай жатат, ал эми 4,5 миллиард адам өз мүлкүн коргоо үчүн эч кандай маанилүү юридикалык инструменттерге ээ эмес же бардык укуктары бар мамлекеттик бекер кызматтарга жетүү мүмкүнчүлүгүнө ээ эмес.

Мындан тышкары, сот системасынын чечимдерин кабыл алуучулар жасалма интеллект технологияларын жана чоң маалымат базаларын колдонуу менен ишке ашырылышы мүмкүн болгон тиешелүү маалыматтарды объективдүү жана калыс иштеп чыгууну жана талдоону жогору баалашат.

Демек, кылмыштын бетин ачуу жана адекваттуу

жазаны дайындоо процессин оптималдаштыруунун эффективдүү жолдорун издөө, ошол эле учурда ашкере субъективдүүлүктүн көрүнүштөрүн жоюу менен бүгүнкү күнгө чейин уланып, бирок азыр илимий-техникалык прогресстин жетишкендиктерин жана мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен. Натыйжада сот адилеттигин санариптештирүү темасы заманбап жүргүзүлүп жаткан изилдөөлөрдө кыйла популярдуу болуп калды [2]. Ошентип, көптөгөн басылмалар сот адилеттигин кеңири санариптештирүүнүн мисалы катары Россиянын, Сингапурдун, Канаданын, Австриянын, Кытайдын, Бразилиянын жана кээ бир башка өлкөлөрдүн (анын ичинде Борбордук Азия чөлкөмүндөгү бир катар мамлекеттердин) тажрыйбасын келтиришет.

Бирок, азыркы соттордун ишмердүүлүгүндө санариптик технологияларды, жасалма интеллектти жана атайын программаларды кеңири колдонууга карата бир тараптуу мамиле, айрыкча жазык сот өндүрүшүнө келгенде калыптанып калган эмес.

Санариптик адилеттүүлүктү азыр жөн гана жер же мекеме эмес, юридикалык процесс катары түшүнсө болот. Санариптик соттор салттуу физикалык соттордун технологиялык кеңейтүүсү болушу мүмкүн.

Бирок, санариптик сот адилеттиги, ошондой эле учурдагы талаш-тартыштарды чечүү үчүн толук онлайн механизмдер түрүн ала алат. Алар коомдук болушу мүмкүн (мисалы, Талаштарды онлайн чечүү боюнча Европа платформасы), бирок жеке оюнчулар (мисалы, электрондук соода платформалары же онлайн төлөм системасынын провайдерлери) тарабынан башкарылышы мүмкүн.

Мисалы, Россиянын соттордун 2020-жылга чейин маалыматташтыруусун өнүктүрүү Концепциясынын негизги жоболоруна ылайык, санариптештирүүнүн негизги инструменттерин (анын ичинде байланыштын ар кандай формаларын жана ыкмаларын) колдонуунун негизинде Россиянын процессуалдык мыйзамдарында бекитилген иш-чараларды ишке ашыруу тартиби соттордун ортосунда, ошондой эле сот менен сот процессинин башка катышуучуларынын ортосунда санариптик форматта), сот органдарынын натыйжалуу иштешин камсыз кылууга кызмат кылат.

Ошентип, заманбап электрондук сот адилеттиги ар кандай автоматташтырылган маалыматтык системалардын жыйындысы катары каралат – сот актыларын жарыялоо, “электрондук ишти” жүргүзүү жана процесске катышкан тараптардын колдо болгон бардык материалдарга талаптагыдай жетүүсү үчүн зарыл инструменттерди жана каражаттарды камсыз кылган электрондук кызматтар. анда, ошондой эле маалыматтык технологияларды колдонуунун негизинде сот адилеттигин ишке ашыруу жолу катары [19], б.а. негизинен маалыматтык жана аналитикалык мүнөзгө ээ.

Санариптик адилеттүүлүк – маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жана санариптик тутумдарды, анын ичинде соттордун бирдиктүү маалыматтык мейкиндигин, ошондой эле соттордун бирдиктүү маалыматтык мейкиндигин, ошондой эле соттук процесстерди жүргүзүү үчүн программалык камсыздоону милдеттүү түрдө пайдалануу менен конституциялык, жарандык, административдик жана жазык сот өндүрүшүн жүзөгө ашырууда сот бийлигинин укук коргоо ишинин формасы; соттордун иш кагаздарын автоматташтыруу (сотторго келип түшкөн документтерди тариздөө, иштеп чыгуу жана сканерлөө, электрондук иштерди жана сот иштеринин электрондук архивин, онлайн жолугушууларды, жасалма интеллект ж.б. түзүү), соттордун иши жөнүндө зарыл болгон маалыматка жетүүнү камсыз кылуу электрондук түрдө, ошондой эле сот иштеринин бирдиктүү маалымат базасын түзүү.

Азыркы учурда салттуу жана электрондук сот адилеттигинин бирден-бир шартсыз айырмасы сот өндүрүшүндө (тагыраак айтканда, сот адилеттигин ишке ашырууда) санариптик инструменттерди колдонуу менен байланышкан - деп эсептелинет [4]. Ошентип, электрондук сот адилеттиги түшүнүгү соттордун сот адилеттигин жүзөгө ашыруудагы ишмердүүлүгүнүн контекстинде, тактап айтканда, электрондук документ жүгүртүүнү камсыз кылуучу, электрондук документтерди түзүүчү маалыматтык-коммуникациялык каражаттарды колдонуу менен каралышы керектиги кабыл алынган. Иштерди жана архивдерди, ошондой эле сот ишинин материалдарына алыстан жетүүнү камсыз кылуу (анын ичинде – жана онлайн режиминде).

Азыркы этапта санариптик сот адилеттигинин компоненттери:

- сот системасын автоматташтыруу системасы;
- электрондук документ жүгүртүү, анын ичинде сотко электрондук түрдө келип түшкөн документтерди (доо арыздарын, даттанууларды жана башка суроо-талаптарды) электрондук берүү жана иштеп чыгуу;
- кагаз форматында сотко келип түшкөн документтерди сканерлөө жана санариптештирүү;
- электрондук иштерди жана сот архивдерин түзүү;
- электрондук соттордун ишин аналитикалык камсыздоону автоматташтыруу;
- соттук териштирүүгө катышуучулардын өздүк эсептери;
- жалпы юрисдикциядагы соттордун Россия Федерациясынын Башкы прокуратурасынын, Россия Федерациясынын Ички иштер министрлигинин, Россия Федерациясынын Федералдык коопсуздук кызматынын, Россия Федерациясынын Жаза аткаруу фе-

дералдык кызматынын маалымат системалары менен натыйжалуу электрондук өз ара аракеттенүүсүн камсыз кылуу үчүн техникалык шарттарды түзүү, башкалар;

- сотторду жана Россия Федерациясынын Куралдуу Күчтөрүнө караштуу Сот департаментинин системасын натыйжалуу адистештирилген программалык камсыздоо жана электрондук кол тамганы колдонуу менен электрондук документ жүгүртүүнү жүргүзүү үчүн пайдаланылуучу негизги маалымат каражаттары менен жабдуу.

- онлайн сот отурумдары.

Жакынкы келечекте Россия Федерациясында санариптик сот адилеттигинин төмөнкү элементтери өздөштүрүлөт:

- соттук жана жалпы иш кагаздарын жүргүзүүнү 100% автоматташтырууну камсыз кылган “булуттуу” эсептөө архитектурасын түзүү;

- арбитраждык соттордун маалыматтык ресурстарына, программалык тутумдарына жана маалымат базаларына жетүү үчүн арналган мобилдик түзүлүштөрдү колдонуу мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү (судьялар жана сот кызматкерлери үчүн “булуттук” технологияларды милдеттүү түрдө колдонуу аркылуу), б.а. «мобилдик» сот адилеттигин түзүү;

- өлкөнүн географиялык жактан алыскы калктуу конуштарында сот отурумдарын жеринде өткөрүү үчүн кызмат кылган видеоконференцбайланыш каражаттары менен жабдылган соттордун мобилдик мобилдик кеңселерин (атайын жүргүнчүлөрдү ташуучу микроавтобус) түзүү;

- арбитраждык сотторго келип түшкөн бардык документтерди киргизүүнү сканерлөө жана электрондук иштерди түзүү («Электрондук иш» пилоттук долбоору);

- сот актыларын электрондук түрдө мажбурлап аткарууга кийин өтүү үчүн электрондук архивди түзүү;

- соттук маалыматтык платформаларды мамлекеттик бийлик органдарынын маалыматтык системалары менен интеграциялоо (интеграциялоо маалымат автобустары);

- соттордо адистештирилген юридикалык электрондук китепканаларды түзүү.

«Сот адилеттигинин электрондук таразасы» модели. Кылмыш жазасын белгилөө процессин катуу математикалык эсепке келтирүү аракети 100 жылдан ашык убакытты камтыйт. «Баштапкы чекит» 1916-жылдагы Н.Д. Оранжиреева «Математикалык көз карандылыкта кылмыш жана жаза: идея жана колдонуу схемасы». Өзүнүн фундаменталдык эмгегинде бул автор жеңилдетүүчү жана оордотуучу жагдайлардын көптөгөн таблицаларын берет, алардын ар бирине өзүнүн упай/коэффиценти ыйгарылат, алардын продуктусун эсептеп чыккандан кийин жыйынтыктоочу таблицада тиешелүү жаза табылат.

Азыркы заманда Х.Д. Аликперов «Сот адилеттигинин электрондук таразасы» атайын программасын иштеп чыккан, ал жаза матрицасын жана аны жекелештирүү алгоритмдерин колдонууга негизделген. Өкүмдүн матрицасы эки матрицалык баллга бекитилген, оптималдуу жазаны аныктоонун электрондук тутумунун программалык платформасында камтылган алкактык эрежелерди билдирет, мында жазаны жеңилдетүүчү жана оордотуучу жагдайлар, алардын оң жана терс касиеттерине жараша индексацияланат. метрикалык оң жана терс упайлар. Программанын иштешинин принциптерин сүрөттөөгө ылайык Х.Д. Аликперов, ошондой эле аны колдонуунун демонстрациясында «Сот адилеттигинин электрондук таразасынын» иштөө схемасы төмөнкүдөй алгоритм болуп саналат:

1) программаны колдонуучу жосундун квалификациясын тандайт, ошондой эле кылмыштын жеңилдетүүчү жана оордотуучу белгилерин белгилейт;

2) Фибоначчи ырааттуулугуна ылайык сандык түрдө курулган баллдык маанилердин жана жеңилдетүүчү/ оордотуучу жагдайлардын матрицасына ылайык, программа кылмышкер жана анын кылмыштуу аракети канча балл алганын эсептейт;

3) эсептелген баллдарга ылайык жазанын чарасын жана өлчөмүн тандоо жүргүзүлөт.

Санариптик сот. Санариптик судьянын калыс пикири бар, ал коррупцияны, маалыматты иштетүүнүн жана чоң көлөмдөгү маалымат менен иштөөнүн жогорку ылдамдыгын, чечим кабыл алууда арифметикалык жана техникалык каталардын жоктугун, судьялардын жүгүн азайтат [6]. Санариптик судьянын негизги көйгөйү – анын укуктук статусун аныктоо, ички ишенимине таянып чечим чыгара албагандыгы, чечимдерге карата даттануулардын көбөйүшү. 20-кылымда Пекин (Кытай) "кайталануучу негизги иш" үчүн онлайн сот кызматын ишке киргизди. Кытайлык илимпоздор административдик жана кылмыш ишинин тексттик сыпаттамасынын негизинде сот өкүмүн чыгарууга жөндөмдүү жасалма интеллектти (AI) иштеп чыгышты. Мындай “санариптик судьянын” тактыгы 97%ды түзөт жана азыртадан эле реалдуу административдик жана кылмыш иштеринде колдонулууда.

Жасалма интеллект учурда уурулук, кредиттик карта боюнча алдамчылык, үй-бүлөлүк зордук-зомбулук, кооптуу айдоо, кумар оюндары жана мыйзамсыз иш-аракеттерди жасоого үндөгөн учурлар менен иштеп жатат.

Эстония ошондой эле 7000 еврого чейинки майда дооматтарды карай турган робот-сотту иштеп чыгууда. АКШда сот залындагы жасалма интеллект жана маалыматтардын аналитикасы буга чейин сот адилеттигинин ар кандай пункттарында толугу менен

колдонулган. Сотко чейинки тобокелдиктерди баалоодон шарттуу бошотууга жана шарттуу түрдө эркинен ажыратууга чейин, болжолдуу полиция көбүнчө сот залында жасалма интеллект жана маалыматтарды иштетүү технологияларын толук колдонот.

Бул үч долбоордун тең функционалдуулугуна документтерди электрондук түрдө тапшыруу жана катышуучу юристтер үчүн иш документтерине жетүү кирет. Электрондук курияда сот кызматкерлери санарип инсандыгын текшерүүнү, документтерди текшерүүнү жана документтерди даярдоону жүргүзө алышат.

Россиянын электрондук сот адилеттигинин тажрыйбасы. Россия Федерациясында азыркы учурда активдүү түрдө иштеп чыгууда электрондук программалар юристтерге алардын практикалык көйгөйлөрүн чечүүдө зарыл жардам бере алат. Бир эле мисал, толук тексттердин же зарыл документтердин фрагменттеринин негизинде түзүлгөн кызыкдар тараптардын суроо-талаптарынын негизинде соттун чечимдерин, ченемдик укуктук документтерди тандап алган Сутяжник аналитикалык системасы.

2021-жылы Орусиянын сотуна 3 миллиондон ашык процесстик документтер электрондук түрдө берилген, ал эми “Юстиция” мамлекеттик автоматташтырылган системасына колдонуучулардын кайрылууларынын саны 2,5 миллиард бирдиктен ашты. Ошол эле учурда сот отурумдарында видеоконференциялар көбүрөөк колдонулууда (анын 300 миңи өткөрүлгөн) [11]. Россиялык соттор сот процессинин катышуучуларынын электрондук билдирүүсүнө – электрондук каттарга жана SMS билдирүүлөргө өтө активдүү өтүүдө. Ошентип, 2021-жылы жөнөтүлгөн СМС билдирүүлөрдүн саны 23 миллиондон ашты.

2023-2024-жылдары бул көйгөйлөрдүн баарын чечүү. Орусиянын федералдык бюджетинен 2,34 миллиард рубль бөлүнөт. сот өндүрүшүнүн бардык баскычтарын Интернет аркылуу жүргүзүүгө мүмкүндүк берген «Онлайн сот адилеттиги» супер сервисин түзүү. Бул маанилүү долбоордун негизги максаты – мамлекеттик жана муниципалдык кызматтардын бирдиктүү порталын (ЭПМУ, Мамлекеттик кызматтар) колдонуу менен санариптик документтерди тапшыргандан тартып соттук чечимдерди санариптик формада кабыл алганга чейин жарандар менен уюмдардын өз ара аракеттенүүсү үчүн супер сервисти түзүү.

CARдагы санариптик адилеттүүлүк. Казакстанда, ст. Казакстан Республикасынын Жарандык процесстик кодексинин 133-1-беренесине ылайык, доогер сотко кайрылуунун тандап алган ыкмасына жараша жарандык сот өндүрүшү кагаз же электрондук форматта жүргүзүлөт. Сот өндүрүшүнүн формасын өзгөртүү ишке катышуучу тараптардын пикирлерин жана сот процессин жүргүзүүнүн техникалык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен соттун аныктамасы менен тариздделет (133-1-статьянын 2-бөлүгү) [19]. Сот өндүрүшүн электрондук форматта жүргүзүүдө электрондук жарандык иш түзүлөт, ал эми сот актысынын түп нускасы соттун автоматташтырылган маалымат системасында жайгашкан электрондук сот актысы болуп саналат (133-1-берененин 3-бөлүгү).

Өзбекстан Республикасынын Президентинин 2017-жылдын 30-августундагы “Соттордун ишмердигине заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологияларды андан ары киргизүү боюнча чаралар жөнүндө” Жарлыгы менен жарандык сотторго аралыктан жетүү системалары интеграцияланган, ошондой эле сот отурумдарында видеоконференцбайланышты колдонуу, судьялардын ортосунда иштерди автоматтык түрдө бөлүштүрүү, сот чечимдерин интернетке жарыялоо, аткаруу документтерин мажбурлап аткарууга электрондук түрдө жөнөтүү.

Ошентип, 2017-жылдан бери Өзбекстанда жарандык сотторго доо арыздарды электрондук түрдө берүү системасы иштеп жатат. Бул мүмкүнчүлүктү камсыз кылуу үчүн «Е-суд» модулу түзүлдү, бирок бул модулда дагы эле кээ бир кемчиликтери бар (мисалы, тил маселеси), алар жөнөкөй жарандарга кирүүнү кыйындатат. Мындан тышкары, бул системадагы кээ бир процедуралык аракеттер дагы эле жеткиликтүү эмес жана колдонуучу аларды аткара албайт. Мындан тышкары, операциялык интерфейс дизайн жагынан кыйла татаал, бул жөнөкөй жарандын колдонуусун абдан кыйындатат.

2021-жылдын 3-сентябрында Өзбекстан Республикасынын Президентинин «Сот органдарынын ишин санариптештирүү чаралары жөнүндө» жарлыгы кабыл алынган, ал Өзбекстан Республикасында санариптик сот адилеттигин мындан ары өнүктүрүүгө кызмат кылат.

Бул документтердин негизинде Өзбекстан Республикасында 2020-2023-жылдары сот органдарынын ишмердүүлүгүн санариптештирүү программасы иштелип чыгып, бекитилген. Сот тутумун санариптик платформага толугу менен өткөрүү каралган.

Тактап айтканда, Зангатинский райондор аралык жарандык сотунда E-Sud системасы ийгиликтүү ишке ашырылган, анда сотко кайрылуу жана чечимдердин, соттук чакыруу кагаздарынын жана башка документтердин көчүрмөлөрүн электрондук түрдө жөнөтүү тартиби камтылган.

Ошондуктан, азыркы учурда атайын юридикалык билим берүүнү (маалыматтык дисциплиналарды тереңдетип үйрөнүүгө карай) кайра куруу зарыл, антпесе маалыматтык мейкиндикти жөнгө салуудагы бардык демилгелер жетиштүү деңгээлде эффективдүү боло албайт. Эмне үчүн жогорку окуу жайларында юристтерди даярдоонун жаңы багытын – “санариптик сот адилеттигин” киргизүү зарыл.

Адабияттар:

1. Волосова Н.Ю. Цифровизация правосудия: перспективы и опасности // Социально-политические науки. Т. 12. - №3. 2022. С. 58–63. DOI: 10.33693/2223-0092-2022-12-3-58-63.
2. Воробьев А.Е. Инженерный путь развития цифровой smart-медицины. – Москва – Вологда, 2023. – 200 с.
3. Воробьев А.Е. Понятие и сущность «цифровой» экономики. // Вестник Атырауского университета нефти и газа №3(47). Казахстан. - 2018. - С. 154-156.
4. Воробьев А.Е., Воробьев К.А., Тчаро Х. Цифровизация нефтяной промышленности. М., Спутник. 2018. 327 с.
5. Воробьев А.Е., Дьяченко В.В., Вильчинская О.В., Корчагина А.В. Основы природопользования: экологические, экономические и правовые аспекты. Уч. пос. – Ростов-на-Дону: Феникс (Высшее образование), 2006. – 544 с.
6. Воробьев А.Е., Забелина Е.П. Федеральный уровень правового регулирования социальных полномочий органов местного самоуправления в Российской Федерации // Вестник КРСУ. – Бишкек, 2012. - №8. - С. 73-76.
7. Воробьев А.Е., Метакса Г.П., Боленов Е.М., Метахса А.С., Алишева Ж.Н. Цифровизация горной отрасли. Концепция и современные геотехнологии // Известия НАН РК. Серия геологии и технических наук. - № 4. - 2019. - С. 121-127.
8. Гелиева И.Н. Электронное правосудие в контексте цивилистического процесса: текущие состояние и перспективы // Ученые записки Крымского Федер. унив. им. В.И. Вернадского. Юр. науки. Т.8 (74). - №2. - 2022. С. 126-132.
9. Крайнова Н.А. «Электронные весы правосудия»: цифровизация процессов или оцифровка задач? // Криминология: вчера сегодня завтра N 1 (52). 2019. С. 35-38.
10. Набиев А.У. Цифровое правосудие в нынешних условиях Республики Узбекистан // «StudNet» №4. 2021.